

Києво-Могилянська академія

Київська Академія 19 (2022): 11–35.
doi 10.18523/1995-025X.2022.19.11-35
<http://ka.ukma.edu.ua>

Максим Яременко

Вірогідне, можливе та малоймовірне про студентські роки Григорія Сковороди

Донині біографія молодого Григорія Сковороди — це переважно набір припущень, здогадок, а не зіпертий на більш-менш достовірні факти життєпис. Навіть рік народження філософа не є таким очевидним, як заведено вважати. Надмірна довіра до специфічного твору Михайла Ковалинського про Сковороду, намагання «підлаштувати» сучасні мислителіві джерела під значно пізнішу інформацію його учня шкодять критичному дослідженню біографії Григорія Савича. У цій статті на основі відомих, а також нових фактів переглянуто чи поставлено під сумнів усталені твердження про час народження та навчання Сковороди. Він не міг розпочати студії у Києво-Могилянській академії раніше 1738/39 н. р., а завершив їх, найвірогідніше, не пізніше січня 1750 р. Перерва в науці, пов'язана зі співом у придворній капелі, також, схоже, тривала довше, ніж заведено вважати.

Ключові слова: Григорій Сковорода, Василь Сковорода, Михайло Ковалинський, Києво-Могилянська академія.

Попри різні думки, що висловлювалися за останні понад сто років про студентські роки Григорія Сковороди, нині, як здається, серед дослідників запанував певний компроміс, закріплений в енциклопедичних виданнях (отже, оповідь стала «загальновідомою» чи й «загальноприйнятною»). Згідно з цією схемою, у 1734–1742 рр. (чи до грудня 1741 р.), аж до класу філософії, хлопець навчався у Києво-Могилянській академії. На класі філософії він перервав студії, бо між 1742–1744 рр. був співаком придворного імператорського хору, а в 1744 р., повернувшись до Києва, відновив навчання, проте вже в 1745 р. поїхав до Токая. За п'ять років потому, після повернення,

Сковорода почав викладати в Переяславському колегіумі, але не затримався там надовго через конфлікт із місцевим єпископом щодо наповнення його курсу. Тож за кілька місяців, у 1751 р., Сковорода повернувся до Академії — у клас богослов'я. Не закінчивши його, він став домашнім учителем у с. Коврай і пізніше в Києві не навчався¹. Якщо із датуванням студій дослідники ще якось дають собі раду, то про конкретніші обставини академічного життя юнака за браком джерел вести мову не доводиться. Тому в нагоді стає широкі та більш чи менш вправна контекстуалізація — про курси та викладачів, умови навчання і можливих однокашників, потенційно побачене і почуте тощо².

Варто також наголосити, що, попри величезну бібліографію, присвячену Сковороді³, аналіз його студентської біографії здобувся на вкрай скромну увагу. По суті, тут і досі найвагомішими залишаються розвідки Миколи Петрова, Дмитра Багалія і Леоніда Махновця (власне його схема студентських років Григорія стала нині «енциклопедичною»). Серед сучасних публікацій, базованих на нових досі незнаних відомостях, заслуговує на увагу стаття Миколи Бородія (всі ці дослідження детальніше обговорюватимуться далі). У цій розвідці я спробую додати кілька нових фактів до біографії молодого Сковорода та, відштовхуючись зокрема й від них, оцінити резонанс висловлених раніше суджень.

Донині дослідники спираються на схему життя філософа, запропоновану його учнем Михайлом Ковалинським. Той написав «Жизнь Григорія Сковороды» по смерті вчителя у 1794 р. Про його студентський період життя Ковалинський пише, не вказуючи точних хронологічних реперів, так: десь після семи літ, коли у хлопця виявилися таланти та твердість духу, батько віддав його на

¹ Ігор Бичко, «Сковорода Григорій Савич», в *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання*, упоряд. З. І. Хижняк (Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001), 488–490; Мирослав Попович, «Сковорода Григорій Савич», в *Енциклопедія історії України*, т. 9 (Прил–С) (Київ: Наукова думка, 2012), 607–609.

² Яскравий приклад такої оповіді див.: Леонід Ушкалов, *Ловитва невилетлого птаха: життя Григорія Сковороди* (Київ: Дух і Літера, 2017), 49–172.

³ Лише на початок 2000-х рр. вона налічувала понад 2200 позицій (див.: *Два століття сковородіяни: бібліографічний довідник*, укладачі Леонід Ушкалов, Сергій Вакуленко, Алла Євтушенко (Харків: Акта, 2002), 18–419.

навчання до Київської академії. Там Григорій швидко «превзошел сверстников своих успѣхами и похвалами», зокрема й надзвичайно розумного свого «соученика» Самуїла Миславського. Далі Ковалинський повідомляє, що юнак за здібність до музики та приємний голос потрапив до придворної капели, «куда и отправлен был он при вступлении на престол Государыни», тобто Єлизавети Петрівни. Під час візиту імператриці до Києва сюди повернувся й Сковорода «и паки начал учиться», але його буцімто не влаштував «круг наук», а до того ж він хотів побачити чужі краї. Така нагода «скоро» трапилася, і Григорій в якості церковного співака, а також дякуючи знанню мов поїхав до Угорщини в складі Токайської комісії на чолі з генерал-майором Вишневським. Там він мав змогу помандрувати «окольными» місцями та познайомитися зі славними своєю ученістю людьми, які з ним заприятювалися та збагатили новими знаннями. Після повернення із Токая Сковорода «скоро» почав викладати у Переяславі піїтику, але через суперечку із єпископом вимушено залишив місцевий колегіум. Після цього Григорій Савич став домашнім наставником сина Степана Томари у Ковраї. Згідно з Ковалинським, Григорій Савич у Києво-Могилянській академії більше не навчався⁴.

Вже із цього представлення бачимо, що автор «Жизні...» не дотримується хронології: наприклад, він спершу пише про інтелектуальну вищість над Миславським, а потім — про спів у придворній капелі. На згадці про Миславського варто зупинитися докладніше, адже для дослідників вона слугувала певним хронологічним маркером для визначення років навчання Сковороди у вищих могилянських школах, а як по-мені, вона є цінним штрихом для оцінки джерелознавчого потенціалу тексту Ковалинського.

Час навчання Симеона (світське ім'я майбутнього архиєрея) Миславського добре простежується за студентськими щорічними реєстрами, де поіменно фіксували священницьких дітей. Ще Микола Петров свого часу звернув увагу на те, що майбутній єрарх навчався від 1744 до 1754 р., нібито закінчивши повний курс⁵.

⁴ Сковорода Григорій, *Повна академічна збірка творів*, за ред. проф. Леоніда Ушкалова (Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво КІУС, 2011), 1344–1346.

⁵ Николай Петров, «К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды,» *Киевская старина* 4 (1903): 11–12.

Студії в Академії він розпочав 15 вересня 1744 р. з найнижчої школи аналогії, хоч у відомості був записаний аж 21-літнім⁶. Вказівка на вік явно помилкова (найшвидше, цифри слід переміняти місцями — не «21», а «12»). Схоже, хлопець чи мав добру попередню підготовку, чи зумів в Академії налягти на науку, адже характеристиці «весьма добр» відповідав уповні: наступного 1745/46 н. р. його, як 13-літнього, записано вже серед «граматиків» із характеристикою «изрядень» та з приміткою про засвоєння не першого, а другого освітнього щабля — курсу інфіми⁷. Ще через рік — у 1746/47 н. р. — Симеон, вже нібито 17-річний (поширена на той час плутанина в оцінці, найшвидше — візуальній, віку), студював «преізрядно» піїтику, залишивши позаду опановану синтаксиму⁸. Отож програму чотирирічних граматичних шкіл Миславський подолав за два роки. Далі він два роки, у 18 та 19 літ, вивчав риторiku: «преізряно» у 1747/48 н. р.⁹ та найкраще за всіх (за оцінкою викладача — «всѣхъ превосходит») у 1748/49 н. р.¹⁰ Запам'ятаймо останню характеристику. У 1749/50 та 1750/51 н. рр., у віці 20 і 21 року, Симеон навчався у класі філософії, де його характеризували, відповідно, «остроумень и прилѣжень» та «весьма изрядень»¹¹. У 1751/52, 1752/53 н. р. та 1753/54 н. р., у віці 22, 23 та 24 роки, юнак «преізрядно» студював богослов'я, а у відомості за 1752/53 н. р. взагалі названий найкращим студентом — «Цвѣтъ между протчїими»¹². Наступного навчального року, від вересня 1754 р., Миславський відвідував Академію вже в статусі викладача аналогії¹³. Чи він здолав чотирирічний богословський курс за три роки, чи, як частіше вважають, його не завершив, сказати складно. Принаймні в біографічній

⁶ Опубл.: *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии, отд. II (1721–1795 гг.)*, со введением и примеч. Н. И. Петрова (Киев: Типография И. И. Чоколова, 1904), I, ч. 2: 255.

⁷ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. 160, спр. 172, арк. 232.

⁸ Там само, арк. 260 зв.

⁹ Там само, арк. 289.

¹⁰ Там само, арк. 320 зв.

¹¹ Там само, арк. 349, 374.

¹² Там само, арк. 400 зв., 435, 462.

¹³ Там само, арк. 491, 514.

довідці авторства сучасника Якова Воронковського достатньо загально, без деталізації, записано лише, що Миславський навчався філософській та богословській наукам¹⁴.

З огляду на інформацію інших джерел, що їх буде проаналізовано далі, Григорій Савич і Симеон справді навчалися в Академії одночасно, хоч навряд чи в одному класі. Втім, згадка про Миславського могла з'явитися у тексті Ковалинського для того, щоб у вигіднішому світлі подати здібності Сковороди, його вищість над Самуїлом. Той, як білгородський єпископ, читаємо в «Жизні...», «вознегодовал» на Григорія Савича «с гонением», коли Сковорода викладав у Харкові (до речі, Ковалинський не називає архиєрея на ім'я у цій частині твору)¹⁵. Отож, таким нехитрим способом автор міг не так перейматися часом навчання свого вчителя в Академії, як намагався підкреслити його інтелектуальну вищість порівняно з недоброзичливцем-єпископом. На саме таку мету згадки у «Жизні...» про Миславського вказує і те, що інформація Ковалинського не збігається із характеристиками професорів, адже двічі — у «школі» риторики та на богословському курсі — чітко вказано, що власне Симеон є найкращим студентом¹⁶.

Тож свідчення Ковалинського про інтелектуальну перевагу його вчителя над Миславським варте критичної оцінки насамперед не тому, що хлопці не були однокашниками, як вважав Дмитро Багалій, припускаючи, що йшлося не про Семена, а Тимофія

¹⁴ *Іаков Воронковський (1726–1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів*, упоряд. та автор передм. В. І. Ульяновський (Київ: Видавничий дім «АртЕк» 2021), 119.

¹⁵ Сковорода, *Повна академічна збірка*, 1361.

¹⁶ Зазвичай звертають увагу лише на другу характеристику («Цвѣтъ между протчїими»). Пояснення Леоніда Махновця такої оцінки Миславського викладачем, що свідчить не на користь Сковороди, бентежить своїми психоаналітичними нотками. Навряд чи його можна сприймати як щось більше, аніж курйоз чи брак дослідницької дистанції без заснованих на джерелах доказів (а їх не наведено): «Але цих непедагогічних компліментів Семен Миславський досягав тільки тому, що мав сильну пам'ять та був надзвичайно працьовитий, бо аналіз його писань не виявляє сильного та оригінального розуму; крім того, як це доводить подальше життя Миславського, він напевне належав до тих учнів, яких називають підлабузниками» (Леонід Махновець, *Григорій Сковорода. Біографія* (Київ: Видавництво «Наукова думка», 1972), 74).

Миславського¹⁷. Ковалинський радше умисне згадав майбутнього єрарха, але порівняння з ним було свого роду риторичним прийомом, який дозволяв підкреслити вищість переслідуваного над гонителем, а не з наміром точно вказати на академічне оточення Сковороди. Не варто забувати й того, що Михайло був вихователем дітей Кирила Розумовського. Його патрон ще за гетьманування не лише не демонстрував якихось сентиментів до Києво-Могилянської академії, а й разом із козацькою елітою у 1764 р. планував радикально реформувати та підпорядкувати собі навчальний заклад. Тоді Академія, якраз на чолі з ректором Самуїлом Миславським, успішно протистояла цим планам¹⁸. Тож Ковалинський, подаючи у невігідному світлі цього достойника вже в єпископському сані, міг керуватися не лише стосунками між ним та Сковородою, а й демонструвати власне негативне ставлення до єрарха, сформоване, ймовірно, за перебування у родині свого патрона Розумовського.

Наведене вище — це лише один штрих, що викликає питання до фактографічної достовірності тексту Ковалинського. Ті, хто залучають «Жизнь...» як джерело, не коментують деталь, яку автор сам вказав на самісінькому початку у підзаголовку: «Писана 1794 года в древнем вкусь»¹⁹. Що означає отой «древній вкус», які жанрові зразки автор мав намір наслідувати? В якості мотто Ковалинський використовує слова Горация, затим не раз вживає біблійні алюзії та парафрази. Це дозволяє під «древнім вкусом» очікувано вбачати взорування на ті правила, що їх вивчали у шкільному курсі риторики. А опис минулого, як, наприклад, навчав свого часу за Цицероном та Лукіаном у Києво-Могилянській академії Теофан Прокопович, не передбачав уваги до другорядних деталей:

Також і не про все правдиве треба говорити, бо коли, наприклад, полководець веде військо, то неодмінною правдою є те, що він зупинявся в тому чи іншому селі, що він пив пиво і що він з'їв курку чи гуску. Наприкінці й те, що коли він крокує, то як змінює по черзі ноги,

¹⁷ Дмитро Багалій, *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*, друге, виправлене видання (Київ: Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992), 43–44, 51.

¹⁸ Див. детальніше: Максим Яременко, *Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті* (Львів: Видавництво УКУ, 2017), 208–212.

¹⁹ Сковорода, *Повна академічна збірка*, 1343.

але хто ж думає, що істориків треба це зображати? [...] я признаю два роди маловажних справ, які можна пропустити: непотрібні та довгі описи і розповіді про події, які не мають жодного відношення до суті справи²⁰.

У загальних вказівках про те, як має виглядати похвала особам, Прокопович найперше зазначав: «Насамперед май на увазі такі місця доказів у похвалі: визначення, яке, однак, необхідно давати не людям, а в основному чеснотам чи вадам людей»²¹.

Відтак, не дивує, що Ковалинський не переймався деталями. Жанрова специфіка «древнього смаку» не передбачала уваги до таких дрібниць, натомість наголос на зразковому навчанні — це якраз деталь, що стосується чесноти. Перечитуючи текст Ковалинського, неважко переконатися, що автор далекий від нейтрального висвітлення біографії героя: його мета — всіляко наголосити на достоїнствах²². Недаремно окремі списки твору Ковалинського позначали заголовком «Житие Сковороды, Григория Савича»²³, а не «Жизнь...». Приклад фактичної помилки у творі бачимо вже в перших реченнях, де автор поєднує непоєднуване, коли говорить про походження філософа: «Родители его были из простолюдства: отец — Козак, мать — такого же рода. Они имели состояніе мещанское посредственно достаточное...»²⁴. Нагадаю, що у соціальній структурі Гетьманщини часів Сковороди посполиті («простолюди»), козаки та міщани належали до різних станових груп. Тож не варто надто покладатися на достовірність фактичних свідчень Ковалинського,

²⁰ Феофан Прокопович, *Філософські твори в трьох томах*, уклад. М. Д. Рогович, В. М. Нічик, перекл. з лат. Ю. Ф. Мушак та ін. (Київ: Видавництво «Наукова думка», 1979), 1: 347.

²¹ Там само, 383.

²² Цікаве припущення про певний символізм в оповіді Ковалинського принагідно зауважив Ігор Сердюк, який припустив, що, вочевидь не випадково, автор наголосив на прояві у його героя багатьох чеснот саме у семилітньому віці. Саме тоді, згідно з церковними уявленнями, дитина починає усвідомлювати свої вчинки та несе відповідальність за гріхи (Ігор Сердюк, *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* (Київ: К.І.С., 2018), 55).

²³ Див. опублікований: Николай Сумцов, упор. «Житие Сковороды, описанное другом его, М. И. Коваленским,» *Киевская старина* 9 (1886): 113.

²⁴ Сковорода. *Повна академічна збірка*, 1344.

зокрема й при викладі послідовності подій, як це, для прикладу, добре видно з фрагменту, де спершу згадано однокашника Миславського, а потому візит до Києва Єлизавети Петрівни, хоч тоді Миславський ще й не навчався в Академії. Якщо ж припустити, що Ковалинський більш-менш достовірно зображує «університети» Сковороди, то треба врахувати, що Григорій Савич розпочав студії до виїзду в Петербург, під час навчання перетинався зі студентом Симеоном Миславським (між вереснем 1744 та першою половиною 1754 рр.); «гриз граніт» із однією (спів у придворній капелі), а не двома перервами.

Окрім «Жизні...», написаної після смерті Сковороди і, вочевидь, лише на основі якихось усних оповідей про його навчання у Києві, варто залучити кілька інших моголянських джерел, добре відомих дослідникам. Насамперед мова про студентські списки, адже від кінця 1730-х рр. було запроваджено щорічну фіксацію всіх вихованців Академії. Щоправда, спудеїв світських станів фіксують лише три реєстри — за 1736/37 та 1737/38 н. р., а також присяжний список 1742 р.²⁵ Ще Микола Петров резонно зауважив, що відсутність імені Григорія Сковороди у списках 1736/37 та 1737/38 н. р. вказує, що він розпочав свої університети пізніше — на його думку, у 1738/39 н. р.²⁶ Додам: у згаданих студентських реєстрах немає й інших можливих форм чи пізніше зафіксованих прізвиськ-ідентифікацій (на кшталт «Савич», «Савельєв», «Дунаєвський» абощо), як немає і вихованця із Чорнух, якого можна було б запідозрити, що він із Григорієм — одна особа. Леонід Махновець пояснює брак згадки про Сковороду міркуваннями про динаміку студентської корпорації, яка помітно мінялася: мовляв, хлопець на момент укладання списків був відсутнім в Академії²⁷. Таке пояснення, звісно, формально має певну

²⁵ Див. про це детальніше: Максим Яременко, «Джерельний потенціал “відомостей” про студентів Києво-Моголянської академії», *ЗНТШ ССЛХ*, кн. 1 (2010): 57–73.

²⁶ Петров, «К биографии,» 12. Серед сучасних дослідників на сумнівність навчання від 1734 р. (щоправда, без пропозиції альтернативи) звернув увагу: Микола Бородій, «“Білі плями” біографії Г. Сковороди (з новознайдених архівних документів,» у *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: збірка науково-теоретичних праць*, упоряд.: Йосипенко С. Л., Стратій Я. М. (Київ : [б. в.], 2003), 544.

²⁷ Махновець, *Григорій Сковорода*, 76–77.

слухність, але перебування поза Києвом два роки підряд видається малоймовірним, тим більш що відомості уклали в різний час: першу в квітні 1737 р., другу в січні 1738 р.²⁸ Замість пояснити відсутність Сковороди у списках пізнішим початком його студій, Махновець згадане міркуваннями пов'язує зі ще одним своїм бездоказовим припущенням про перебування хлопця в Академії від 1734 р., до чого далі повернуся.

Опосередковано на прибуття Григорія до Києва не раніше 1738/39 н. р. вказує інформація, на яку звернув увагу Микола Бородій: мова про початок навчання в Києві у вересні 1740 р., відразу від школи інфіми, та про вибуття з Академії наступного року з граматичного класу уродженця Переяславщини і майбутнього яготинського сотника Олексія Каноровського²⁹. Він був товаришем Сковороди, і згодом вони листувалися. Найімовірніше, хлопці зазнайомилися на студентській лаві, причому навряд чи розрив між рівнями навчання обох був значним. Принаймні, у листі Олексія до Григорія не видно дистанції, яка була б природною, якби йшлося про дружбу між ритором чи філософом, тобто особою, що завершила середній освітній цикл і перейшла до підвищеного рівня, та щойно прибулим на студії в нижчі класи.

Відсутність імені Сковороди у присяжному списку 1742 р. легко пояснити, адже цей акт уклали 7 листопада 1742 р.³⁰, коли Григорій уже виїхав з міста. Подальшу його долю — перебування у придворній хорівій капелі — підтверджують кілька джерел, уведених до наукового обігу на початку XXI ст. Відомо, що 7 вересня 1742 р. хлопець з іншими співаками, обраними для відправки у Санкт-Петербург, приїхав із Києва до Глухова, а за два дні в указі Генеральної військової канцелярії згадувалися кошти, потрібні для їхнього проживання у столиці Гетьманщини, серед них і для альтиста «Сковородька» (як його названо у документі). 11 вересня гроші було видано, десятьох відібраних співаків, серед них і Григорія, забезпечували до 10 жовтня, а 12 жовтня 1742 р. групі із семи поіменно не названих хористів видали кошти на поїздку до Москви.

²⁸ *Акты и документы*, I, ч. 2: 38, 61.

²⁹ Бородій, «“Білі плями” біографії,» 535.

³⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 59, оп. 1, спр. 860, арк. 201.

В укладеному 11 грудня 1742 р. списку співаків, які прибули до Москви, значився й Сковорода³¹.

Інше відоме науковцям джерело про Григорія-співака — це фіксація його імені у датованому 2 червня 1743 р. реєстрі співаків із Гетьманщини, чиїх батьків було звільнено від податків та постоїв: «Григорій Савелієвой синъ Сковородъ Лубенского полку в местечкѣ Чорнухах а содержит мат ево Пелагѣя Степанова дочь Шенгѣрѣвна»³². Ця інформація не тільки підтверджує, що на той час хлопець не навчався в Академії, а й те, що він наполовину осиротів. Уважніше прочитаймо заголовок документа: «Реєстръ кто імяни малолѣтніе пѣвчіе імѣють в Малой Россіи і в Слободских полках доми»³³. Тут чітко вказано, що перелічені далі співаки, серед них і Григорій, «малолітні». Натомість, згідно з усталеною точкою зору, Григорій народився у 1722 р. Єдине джерело цієї інформації — все той же Ковалинський, «Жизнь...» якого слід читати, прискіпливо примруживши око. Якщо йняти йому віру, то в 1743 р. Сковороді вже йшов би 21-й рік, що аж ніяк не підпадає під категорію «малолітства». За тогочасними нормами, «малолітство» вважалося перешкодою для шлюбу, тож церковні приписи санкціонували вінчання для хлопців від 14–15, а світські від 18 років³⁴. У віці 18–20 років юнаків уже мобілізували в походи, від 18 років вони несли кримінальну відповідальність та набували самостійних (без опіки) прав на володіння нерухомістю³⁵. Колегія Сенату — центрального імперського органу влади — у 1742 р. визнала «малолітством» вік від народження до 17 років, а пізніше, з 1765 р., власне 17-ліття рахувалося за «совершенный возраст» для обох статей³⁶. Тож якщо відштовхуватися від того, що Сковорода народився у 1722 р., його

³¹ Бородій, «Білі плями» біографії,» 537–540.

³² ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 8514, арк. 3.

³³ Там само.

³⁴ Сердюк, *Маленький дорослий*, 67–69.

³⁵ Олена Апанович, *Збройні сили України першої половини XVIII ст.* (Дніпропетровськ, 2004), 45–46; Володимир Маслійчук, «Дитина на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVIII ст. (до постави питання),» *Збірник Харківського історико-філологічного товариства* 12 (2006): 15.

³⁶ Володимир Маслійчук, *Неповнолітні злочинці в Харківському намісництві (1780–1796 рр.)* (Харків: Харківський приватний музей міської садиби 2011), 54, 60–61.

у 1743 р. аж ніяк не випадало називати «малолітнім» (чи не через малий вік у Глухові в 1742 р. «Сковороду» названо «Сковородьком», а не, скажімо, «Сковороденком»?). Нагадаю, що до введення в обіг тексту Ковалинського при визначенні дати народження Григорія Савича побутував 1726-й рік, наведений Ізмаїлом Срезневським³⁷. Срезневський не підкріпив це посиланням на джерела, проте, взявши до уваги інформацію 1743 р. про малолітство співаків, його припущення видається правдоподібнішим за дату народження, наведену в «Жизні...» Ковалинського.

Якщо припустити, що достовірніша інформація з документа за 1743 р. (саме так було б логічніше), а не дані, написані після смерті Григорія Савича і почерпнуті невідомо з якого джерела, то матимемо додатковий підставу твердити, що відсутність Григорія у реєстрах Академії щонайменше до 1738/39 н. р. не дивна: він був молодшим, як досі вважалося. На 1743 р. його вік не мав би перевищувати 17–18 років, інакше хлопця не називали б «малолітнім». Це означає, що він міг народитися десь між 1725–1726 рр. Запропонувати точнішу дату народження, яка спиралась би бодай на опосередковані джерела, поки не вдається, зате достатньо впевнено можна твердити, що це сталося перед 1731 р. Таке припущення впливає зі збереженої метричної книги Свято-Воскресенської парафії у Чорнухах за 1731–1740 рр., де запису про народження хлопця немає. Що це та парафія, до якої належали його батьки, дізнаємося з іншої нотатки у цій книзі — про народження Григорієвого рідного брата Василя. 1 січня 1733 р. воскресенський єрей Стефан Антонієв хрестив другу за цей день дитину: «Крестиль мѣднца Василя от родителей законновѣнчаннихъ Сави Сковороди и жени его Пелагии восприемникъ Григорій Дрозденко восприемница Маріа». До речі, Сава Сковорода фіксується у метриці цього року ще раз — як кум батька третього хрещеного 15 січня немовляти Павла Шевця³⁸. Згадана метрика ще стане в пригоді дослідникам, які вирішать простежити ближчих і дальших сусідів та рідню Григорія Сковороди, зокрема по лінії Шангеріїв. У рубриці про хрещених, а також померлих за 1731–1740 рр. інших записів про дітей Сави та Пелагії чи смерть

³⁷ И. С. р. з. к. «Отрывки из записок о старце Григорие Сковороде,» в *Утренняя звезда* (Харьков, 1833 [1834]), 1: 67.

³⁸ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1014, спр. 16, арк. 6 зв.

когось із родини Григорія немає³⁹ (отже, його батько Сава відійшов у засвіти десь у проміжку між 1.01.1741–1.06.1743 рр.).

Як зауважив Микола Бородій, у списках хористів, які супроводжували Єлисавету Петрівну до Києва у 1744 р., імені Сковороди немає, зате привертає увагу те, що попович Андрій Туманський, котрий разом із Григорієм виїхав у Москву до придворного хору, вже у вересні 1743 р. повернувся, як зазначено у переліку студентів за 1744/45 н. р., до Київської академії. Дослідник припускає, що так само могло статися й зі Сковородою, хіба що в реєстрі вихованців невірною вказано час відновлення Туманським студій — замість вересня 1744-го помилково записано 1743 рік⁴⁰ (припущення про помилку — це очевидний «тиск» інформації з «Жизні...»). Та хай там як було з Туманським, а інформації про час повернення Сковороди до *alma mater* досі не виявлено, як і доказів його поїздки у світ імператриці. Не виключено, що згадка Ковалинського про подорож Григорія разом із Єлисаветою Петрівною — це не більше, як спосіб наголосити, що його герой знався із «великими» людьми (на таке в тексті «Жизні...» натрапляємо раз по раз).

Історики апелюють до ще одного свідчення, що, на перший погляд, збиває з пантелику. У ревізії Чорнух під 30 серпня 1745 р. згадано «дворъ Пелагій Сковородыхи которой синъ обрѣтається в пѣвчихъ»⁴¹, хоч нібито він мав би знову навчатися в Академії. Дмитро Багалій пояснював це тим, що в Чорнухах або ще не знали про повернення юнака до Києва, або вказували на його чин придворного уставника, присвоєний після завершення співочої кар'єри⁴². Леонід Махновець вважав, що запис доводить перебування на той час Сковороди у Токайській комісії в якості уставника тамтешньої церкви⁴³, а Микола Бородій — що інформацію автоматично перенесли з попередньої ревізії 1743 р., коли юнак ще перебував у придворному хорі⁴⁴. Ми вкотре спостерігаємо, як дослідники, ігноруючи синхронну джерельну інформацію, шукають пояснення

³⁹ Там само, арк. 122 зв., арк. 32–47 зв.

⁴⁰ Бородій, «Білі плями» біографії,» 542.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19343, арк. 622.

⁴² Багалій, *Український мандрований філософ*, 44.

⁴³ Махновець, *Григорій Сковорода*, 38.

⁴⁴ Бородій, «Білі плями» біографії,» 545.

гаданій «помилці», що не відповідає твору Ковалинського. Аби краще оцінити ревізійні дані, звернімося до ще одного рукопису.

Серед джерел, що дозволяють міркувати про час навчання Скворода в Академії, — запис його імені разом з іншими студентами, які переписували трактат Адама Зернікава⁴⁵. Леонід Махновець, відкинувши аргументи попередніх дослідників, порівняв занотовані у списку імена студентів різних шкіл-курсів із родин духовенства зі студентськими реєстрами 1740-х рр., де фіксували лише поповичів. Виявилось, що одночасно вони навчалися в Академії у 1744/45 і 1746/47 н. рр., а в 1745/46 та наступні роки разом не фіксуються. За правильний варіант дослідник пропонує обрати 1744/1745 н. р., бо, мовляв, згідно з Ковалинським, Скворода, чие світське походження не передбачало внесення до реєстрів, повернувся до Києва у 1744 р.⁴⁶ А далі, вже наприкінці серпня 1745 р., за припущенням Леоніда Махновця, Григорій виїхав із Києва до Угорщини в складі Токайської комісії⁴⁷.

Далі Махновець чинить так, як розкритиковані ним попередники — пропонує гіпотези, що не спираються на пряму інформацію джерел. Опублікувавши рапорт майора Василя Горбунова до Київської губернської канцелярії від 7 жовтня 1750 р. про повернення з Токая рейтара Пилипа Степурина з партією угорського вина, дослідник звертається до переліку осіб, які прибули «при нем». Серед них значився якийсь не названий на ім'я «студент один», і науковцю цього вистачило, щоб ідентифікувати безіменного «студента» із Григорієм Савичем: «Що згаданий тут студент — це Скворода, сумніватися неможливо. В Токайській комісії була тільки одна людина, яку могли так називати, бо вона справді була студентом»⁴⁸. Та навіть якщо припустити, що Сквороду справді замість «півчого» вирішили назвати «студентом» (а це не очевидно), і що він добрався із самого Токая (а не якийсь спудей приєднався до валки в іншому місті, скажімо, в Ярославі, через який лежав її шлях), то Махновець

⁴⁵ *Акты и документы*, I, ч. 2: 266–267.

⁴⁶ Махновець, *Григорій Скворода*, 10–23. Зауважу, що критичне налаштування автора є однією із сильних сторін цього дослідження. На жаль, до явних ганджів слід віднести погане розуміння тогочасних історичних контекстів, що нерідко розглядаються «з висоти» ХХ ст.

⁴⁷ Там само, 37–38.

⁴⁸ Там само, 45.

чомусь ототожнює склад тих, хто їхав в Угорщину 1745 р., і тих, хто повернувся у 1750 р. А де певність, що контингент долучених до комісії не мінявся до 1750 р.? Це питання він не заторкує. Натомість Микола Бородій, проаналізувавши достатньо детальні архівні свідчення про роботу Токайської комісії від першої половини 1740-х до 1760-х рр., не знайшов у них згадки імені Сковороди. Зате він аргументовано довів, що якщо Григорій Савич і їздив в Угорщину, то не в статусі дячка, адже імена тих, хто був у комісії церковнослужителем, відомі. Дослідник припустив, що Сковорода міг подорожувати до Угорщини як домашній вчитель сина генерала Федора Вишневського, здійснюючи з підопічним освітню мандрівку. Бородій ставить під сумнів ототожнення безіменного студента зі Сковородою та припускає, що Григорій, імовірно, перебував в Угорщині двічі — у 1745–1746 і 1750–1753 рр.⁴⁹

На неслухняність ототожнення зі Сковородою безіменного «студента», що прибув до Києва у 1750 р., а також на помилковість твердження про його перебування в Угорщині до 1750 р., вказує інше джерело. У реєстрі справ, що їх розглядало Києво-Подільське духовне правління за «генварську треть» 1749 р. (себто перші чотири місяці року), які потребували письмового супроводу, натрапляємо на запис за 28 квітня під № 10: «По доношенію студента Григорія Шковороди на діякона ДоброНиколскогѡ Михайла о не отдачи имъ должних денегъ тридцяти рублевъ приказано діякону чтобъ заплатилъ долгъ или надалѣ платится строку просилъ бы себѣ»⁵⁰. Як бачимо, Сковорода в 1749 р. скаржився локальній церковній владі на священнослужителя з її відомства за затримку зі сплатою чималенького боргу. Для порівняння, у другій половині 1740-х рр. всі могилянські викладачі отримували із Військового скарбу 129 руб. на рік «на прєпитаніє»⁵¹. За 30 руб. можна було справити повний гардероб включно зі взуттям та верхнім одягом на всі сезони чи завести господарство, яке включало б дрібну та велику рогату худобу. У першій половині 1750-х рр. онук донського отамана, тобто

⁴⁹ Бородій, «“Білі плями” біографії,» 544–551.

⁵⁰ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 144, спр. 86, арк. 3.

⁵¹ *Києво-Могилянська Академія кін. XVII — поч. XIX ст.: повсякденна історія. Збірник документів*, упор. О. Ф. Задорожна, Т. Л. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко (Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005), 89.

студент високого майнового та соціального статусу, розпоряджався щомісячно 1 рублем «на харчи», а його інспектор отримував на рік 12 рублів платні⁵². Неважко припустити, що можливістю дати у борг солідну суму «Шковорода» був зобов'язаний службою співаком при дворі, а не в Токайській комісії, тим більш якщо твердження Ковалинського про повернення Григорія із Угорщини «с пустым карманом»⁵³ бодай трохи відповідало дійсності.

Як бачимо, справа зі спробою Сковороди повернути в Києві борг у 1749 р. не підтверджує його перебування у 1745–1750 рр. в Угорщині. А от наступна інформація, що стосується цієї справи, заперечує твердження Миколи Петрова про безвиїзне навчання Сковороди у Києві від 1744 до 1749/50 н.р. включно, а потому, восени 1750 р., його мандрівку до Угорщини⁵⁴. Вона ж доводить, що згаданий у 1749 р. студент «Григорій Шковорода» — це саме майбутній філософ, а не його тезко, а також що диякон-боржник скористався тією частиною резолюції 1749 р., яка передбачала відстрочку сплати боргу («строку просиль бы себѣ»). Духовне правління Києво-Подольської протопопії 30 січня 1750 р. розглядало скаргу учня школи риторики Василя Сковороди на того самого диякона Добромиколаївської церкви Михаїла Павлова (він же Павловський) про несплату за його «підпискою» Василеві 30 руб., і було ухвалено, що диякон мусить повернути борг⁵⁵. Збіг розміру суми, імені та місця служби оскарженого, а також ім'я та прізвище скаржника, що цілком співпадають із ім'ям рідного молодшого брата Григорія, дозволяють припустити, що Сковорода-старший перебував поза Києвом, доручивши полагодити фінансову справу братові. Звернімо увагу й на те, що Сковорода-молодший у січні 1750 р. (себто у 1749/50 н. р.) студював риторику, а це означає, що Григорій на той момент уже точно подолав цей курс. Ця інформація

⁵² Там само, с. 151–154.

⁵³ Сковорода, *Повна академічна збірка*, 1345.

⁵⁴ Николай Петров, «Первый (малороссийский период жизни и научно-философского развития Григория Савича Сковороды,» *Труды КДА* 12 (1902): 592; Петров, «К биографии,» 12.

⁵⁵ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 1793, арк. 1; вказівка на прізвищеву ідентифікацію диякона «Павловський» — там само, арк. 1 зв. На жаль, тут теж маємо лише реєстр вирішених справ, тож інформацію отримуємо вкрай лаконічну, без деталей розгляду скарги.

підтверджує припущення Дмитра Багалія, що Григорій Савич міг ще наприкінці 1749-го чи на початку 1750 р. виїхати з Києва до Токая із Гаврилом Вишневським⁵⁶. До речі, невдовзі за кордоном опиниться і його брат: Василь Сковорода, козацький син із Чорнух, 24 вересня 1751 р. розпочав навчання у вроцлавській гімназії св. Єлизавети⁵⁷. Чи не приклад старшого Григорія, який уже перебував за кордоном, підштовхнув хлопця й собі податися із Києва?

Ім'я диякона-боржника Сковороди збігається з іменем міщанського сина з Києва Михайла Павловського, який у 1736/37 н. р., у віці 14 років, був слухачем класу граматики, а в 1737/38 н. р., вже як 15-літній, навчався синтаксими⁵⁸. Орієнтовно, наступного року у граматичних школах з'явився й Григорій Сковорода. Причому, як вже було згадано про інших осіб, студії стартували не конче із найнижчого рівня, все залежало від підготовки, з якою хлопець приходив до Академії. Це підказує, що Павловський та Григорій мали б один одного знати. Додам, що на кінець 1740-х рр. Михайло уже досягнув достатнього віку, аби стати дияконом, але ще був замолодий для священницьких свячень.

Заперечуючи твердження Миколи Петрова про повернення Сковороди з Угорщини у першій половині 1753 р. та відстоюючи власне припущення, що це сталося у 1750 р., Леонід Махновець обговорює ще одну деталь. У «Жизні...» Кавалинського читаємо, що Григорій Савич учителював у Переяславському колегіумі недовго, бо його вигнав тамтешній єпископ за небажання викладати піїтику усталеним способом. Петров вважав, що цим безіменним архиєреєм був Йоан (Козлович), призначений на переяславську катедру у 1753 р. Натомість Махновець переконує, що йшлося про його попередника Никодима (Сребницького), який помер на початку літа 1751 р. На доказ цього припущення він наводить такий аргумент: Сковорода присвятив Козловичу «зворушливий вірш — “Пѣснь 26-ю”, який потім включив у свій збірник “Сад божественных пѣсней”». А це, мовляв, було б неможливо після щойно згаданого конфлікту, адже

⁵⁶ Багалій, *Український мандрований філософ*, 56.

⁵⁷ Олена Дзюба, *Приватне життя козацької старшини XVIII ст. (на матеріалах епістолярної спадщини)* (Київ: ІУ НАНУ, 2012), 259. Дякую Вадиму Назаренку за нагадування про цей відображений в історіографії факт Василю навчання у Бреслау.

⁵⁸ *Акты и документы*, I, ч. 2: 51, 75.

«знаючи Сковороду, його принциповість, знаючи, як він переживав це вигнання з Переяславського колегіуму, де справа дійшла до суду, можна сміливо сказати: викинув би він цього вірша, або викреслив би присвяту своєму ворогові»⁵⁹. У цьому випадку вкотре постає питання про достовірність свідчень Ковалинського, позаяк консисторських матеріалів про суперечку дослідники не наводять, як і інших синхронних джерел. Натомість для автора твору «в древнем вкусь», написаного за приблизно сорок років після переяславського інциденту, цей сюжет давав нагоду підкреслити непересічні знання («имѣя основательнѣе и обширнѣе знанія в науках, ежели каковы тогда были в училищах провинцальных»⁶⁰) та вищість Сковороди над, можливо, навіть колишнім професором (у 1738–1740 рр. Козлович викладав у Могилянській академії граматику та синтаксиму, а в 1740/41 н. р. риторіку). Втім, такий натяк, з огляду на те, що Ковалинський не подає імені єрарха, а точних вказівок на роки навчання Сковороди немає, малоймовірний. Радше йдеться про підкреслення інтелектуальної переваги викладача-початківця над найвищим керівником навчального закладу — місцевим єпископом.

Слід додати, що фраза Леоніда Махновця про те, що «справа дійшла до суду», звучить надто осучаснено і збиває невтаємниченого читача із пантелику. Тоді духовні консисторії розглядали не конче судові, а всі питання церковного життя єпархій, виконуючи функцію дорадчих органів архиєреїв, тож переважна більшість справ, що стосувалася місцевого церковного життя, у тому числі й навчальних закладів, проходила через консисторії. Та найголовніше, згадана «Пѣснь 26-я» не підтверджує, як на мене, думки Леоніда Махновця. По-перше, ми не знаємо, як пережив вигнання Григорій Савич, бо спираємося на чужі свідчення, та навіть якщо й із прикрістю, то це зовсім не означало, що автор мусить міняти свій твір. Наприклад, Стефан Яворський, попри політичну небезпеку, до кінця життя зберігав власні проповіді із фрагментами, де прославляв гетьмана Івана Мазепу. По-друге, «Пѣснь 26-я» написано до можливого інциденту, адже на початку чітко вказано, що її присвячено прибуттю Йоана (Козловича) на єпископську катедру: «Епископу Йоану Козловичу, входящему во град Переяслав, на престол Епископский

⁵⁹ Махновець, Григорій Сковорода, 49.

⁶⁰ Сковорода, Повна академічна збірка, 1345.

из 1751 года»⁶¹. По-третє, ця вказівка дозволяє припустити, що на той час Сковорода ще перебував у місті та збирався піднести свій твір новоприбулому владиці відповідно до етикетних норм того часу, особливо коли розраховував на сприяння своєму намірові викладати у колеґіумі.

Запропонована Леонідом Махновцем думка про повернення Григорія Савича на навчання до Києва після вчителювання у Переяславському колеґіумі базується, знову ж таки, не на прямій інформації, а на зафіксованому у ХІХ ст. переказі з переказу. Іван Мартос у листі 1824 р. до Василя Ломиковського згадує, що Сковорода приїхав інспектором до Томар із Київської академії, причому зазначає, що про це йому розповідав на сьомому десятку літ колишній вихованець Григорія Савича Василь Томара⁶². Махновець чомусь тлумачить цей переказ як «свідчення з перших рук» та використовує його на доказ третього повернення Сковороди до навчання в Академії після вчителювання у Переяславі⁶³. Але й це пізнє джерело суперечить ближчому за часом свідченню — двічі опублікованому понад століття тому листові Олексія Каноровського-Сохи від 25 січня 1754 р. з Москви до Коврая⁶⁴. Той писав Сковороді: «Немало радуюсь о вашєм прибитій в Малую Россію много паче печален о неудачи вашєй в вашєм странствованій»⁶⁵. Навряд чи товариш Григорія Савича висловлював би у 1754 р. радість з приводу повернення Сковороди з Угорщини, якби це сталося понад три роки тому, як вважає Махновець. У тексті листа, втім, не сказано, про яке повернення Сковороди до Гетьманщини йшлося. Микола Петров та Дмитро Багалій, посилаючись на лист Каноровського-Сохи, вважали, що згадка стосується нещодавнього повернення з Токая.

Інше можливе пояснення згаданої Каноровським-Сохою подорожі — це повернення Сковороди на батьківщину із російських теренів. Зокрема, Ковалинський пише, що після мандрівки до

⁶¹ Там само, 77.

⁶² А. Л., «К поминкам по Сковороде,» *Киевская старина* 11 (1894): 296–297.

⁶³ Махновець, *Григорій Сковорода*, 66–68.

⁶⁴ Там само, 64–65.

⁶⁵ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 57480, арк. 177; опубл.: Александр Лазаревский, упор. «Сулиминский фамильный архив,» *Киевская старина* 11 (1882): 307–308; *Акты и документы* (Киев: Типография И. И. Чоколова, 1905), II: 100.

Токая, короткого викладання у колеґіумі та річного домашнього вчителювання у Томар Григорію Савичу випала нагода побувати в Москві, куди він їздив, за словами Ковалинського, разом із Каліграфом, який прямував до Московської академії⁶⁶. Дійсно, викладача Київської академії Володимира Каліграфа (Крижанівського) було переведено до Москви в 1755 р.⁶⁷ Тому, коли вірити викладеній Ковалинським послідовності подій, згадка про повернення «в Малую Россію» у листі 1754 р. мала б таки стосуватися не дуже давнього прибуття з Угорщини або ще якоїсь невідомої нам мандрівки Сковороди. У будь-якому разі, лист Каноровського-Сохи заперечує сконструйований Махновцем перебіг подій у житті молодого Григорія.

Дослідники не звернули належної уваги на одну фразу зі згаданого листа: «много паче печален о неудачи вашей в вашем странствованій». Ковалинський про якісь невдачі Сковороди в Угорщині не згадує, навпаки, пише, що той повернувся «наполнен ученостію, свѣдѣніями, знаніями». Навряд чи, з огляду на манеру характеристики учителя, до його невдач слід зараховувати порожні кишені після мандрівки до Токая, зауважені учнем⁶⁸. Під категорію «неуспішної подорожі» більше підпадає поїздка з Каліграфом до Москви. Ковалинський про її причини мовчить, зате вказує, що у Троїце-Сергієвій лаврі Григорію Савичу запропонували вчителювати, «но любовь его к отечественному краю отвлекала его в Малороссію»⁶⁹. У поданні Ковалинського мандрівка виглядає незрозумілою: можливо, цей сюжет був потрібен автору, щоб ще раз підкреслити непересічні знання Сковороди та скромне уникання ним слави. З другого боку, вірогідно, Ковалинський не знав/не хотів називати причину, бо його вчителеві не вдалося досягти мети (можна припустити, наприклад, що це було бажання викладати в Московській академії). Отож, трактуючи синхронне свідчення про якусь мандрівку Сковороди за межі Гетьманщини та шукаючи відповіді у тексті «Жизні...», ми вкотре стаємо заручниками твору,

⁶⁶ Сковорода, *Повна академічна збірка*, 1346.

⁶⁷ Петров, «Первый», 594–596; Максим Яременко, *Київське чернецтво XVIII ст.* (Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007), 244.

⁶⁸ Сковорода, *Повна академічна збірка*, 1345.

⁶⁹ Там само, 1346.

написаного після смерті Григорія Савича, адже пробуємо «підлаштувати» під нього ті свідчення, які, з точки зору джерелознавства, містять більший потенціал вірогідності.

* * *

Підсумуємо викладене вище. Донині основним у реконструкції біографії Сковороди залишається написаний після його смерті твір учня, який не мав наміру творити критичну біографію, про що й сам зазначає на початку, вказуючи, що писатиме «в древнем вкусь». У «Жизні...» справді легко знайти панегіричні чи навіть житійні нотки. Не йдеться про те, що Ковалинський вигадував факти з біографії вчителя, проте він, принаймні коли йдеться про т. зв. «київський період» життя Григорія Савича, не прагнув дотримуватися повноти викладу та чіткої хронологічної послідовності, ба, як видається, навіть помилився щодо року народження філософа. Ці особливості джерела — жанрова специфіка, час написання, незрозумілі до кінця джерела інформації — не лише нагадують про потребу його серйозної критики. Як на мене, дослідники мусять віддавати пріоритет синхронним свідченням, а не оголошувати їх неправдивими, коли ті не відповідають текстові Ковалинського.

Свого часу Дмитро Багалій зауважив, що хронологія життя Сковороди «має далеко не одне формальне значіння», адже дає можливість оцінити, хто з викладачів та як вплинув на нього⁷⁰. Актові джерела, синхронні часові перебування Григорія в Академії (а також відсутність у них інформації), свідчать про таке. Немає навіть опосередкованих підтверджень, що Сковорода розпочав навчання у 1734 р. Ця усталена думка спирається на одні припущення: мовляв, якщо хлопець народився у 1722 р., то мусив у віці 7–8 років піти в дяківську школу, де навчання буцімто тривало чотири роки, а відразу потому дійшла черга Академії⁷¹. Така реконструкція видається логічною, якщо прикладати сучасні уявлення до розгляду домодерної освіти, яка не керувалася ані віковими критеріями, ані усталеними часовими рамками навчання⁷². Ба більше, є підстави

⁷⁰ Багалій, *Український мандрований філософ*, 45.

⁷¹ Махновець, *Григорій Сковорода*, 62–63, 68.

⁷² Максим Яременко, *«Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст.* (Харків: Акта, 2014), 60–66.

ставити під сумнів рік появи Сковороди на світ, адже юнака, народженого у 1722 р., не могли б у 1743 р. називати «малолітнім». Достовірно можемо припускати, що хлопчик з'явився на світ десь перед 1731 р., вірогідно — не раніше 1725–1726 рр.

Навчання у Києві Григорій розпочав не раніше 1738 р. Надалі у його житті фігурують принаймні дві особи (друг і боржник), які стартували приблизно у той самий час. Останнім навчальним роком Сковорода перед поїздкою до придворної капели став 1741/42, адже на початку вересня 1742 р. він уже був у Глухові. Із матеріалів ревізії Чорнух 1743 та 1745 рр. бачимо, що тоді хлопець ще був співаком. Достовірності цим даним надає те, що у документах про поїздку Єлизавети Петрівни до Києва у 1744 р., за твердженням Миколи Бородія, Григорія не згадано. Це означає, що повернутися до Академії він міг лише після 30 серпня 1745 р. (дата ревізії 1745 р.). У 1746/47 н. р. (у списку трактату Зернікава), а також у квітні 1749 р. Сковороду зафіксовано як київського студента, а от у січні 1750 р. його в місті вже, вочевидь, не було. Найвірогідніше, у 1753 р. юнак перебував у Переяславі, на що вказує присвята владиці Йоану (Козловичу). Станом на кінець січня 1754 р. адресанту Сковорода у Москві відомо, що він звідкись повернувся до Гетьманщини і мешкає у Ковраї.

Якщо зіставити сказане та врахувати ще одну деталь — іменування Григорія Савича при призначенні його викладачем піітики Харківського колегіуму «студентом богослов'я»⁷³, а отже тим, хто не завершив повного чотирилітнього курсу, то вірогідною видається така версія його студій в Академії. Сковорода міг навчатися у 1738/39, 1739/40, 1741/42, 1745/46 (але навряд чи з початку вересня), 1746/47, 1747/1748, 1748/49 та в перші місяці 1749/1750 н. рр. Цього цілком би вистачало, аби перейти до класу теології, якщо хлопець, як то бувало з іншими, розпочав свої «університети» не з підготовчої школи аналогії, а бодай з інфіми, або, як Семен Миславський, не потребував для опанування річних курсів відведеного для них часу. Така реконструкція ближча до запропонованої Миколою Петровим, ніж Леонідом Махновцем, а до того ж перегукується із оповіддю Ковалинського. Також відомо, що на початку 1750-х рр. Сковорода кудись їздив за межі Гетьманщини, найвірогідніше до

⁷³ Махновець, *Григорій Сковорода*, 157–158.

Угорщини, хоч поки що матеріали Токайської комісії, як твердить Микола Бородій, такої мандрівки не підтвердили. Аби ця хронологічна схема «ожила», наповнившись конкретнішою інформацією про життя філософа під час навчання, доведеться відкласти вбік «Жизнь...» Ковалинського, засукати рукава та в поті чола взятися за архівні пошуки.

Bibliography

A. L. «К поминкам по Skovorode.» *Kievskaya starina* 11 (1894): 296–297.

Akty i dokumenty, otnosyashchiesya k istorii Kievskoj akademiii, ot. II (1721–1795 gg.), comp. by N. I. Petrov. 5 vols. Vols. I, p. 2–II. Kiev: Tipografiya I. I. SHokolova, 1904–1905.

Apanovych, Olena. *Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XVIII st.* Dnipropetrovsk, 2004.

Bahalii, Dmytro. *Ukrainskyi mandrovanyi filosof Hryhorii Skovoroda*, 2nd revised edition. Kyiv: Vydavnytstvo «Orii» pry UKSP «Kobza», 1992.

Borodii, Mykola. «“Bili pliamy” biohrafii H. Skovorody (Z novoznaidenykh arkhivnykh dokumentiv.)» In *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist: zbirka naukovo-teoretychnykh prats*, ed. by Yosypenko S. L., Stratii Ya. M. Kyiv: [b. v.], 2003.

Bychko, Ihor. «Skovoroda Hryhorii Savych.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.: Entsyklopedychne vydannia*, ed. by Z. I. Khyzhniak, 488–490. Kyiv: Vydavnychi dim «KM Akademiia», 2001.

Dva stolittia skovorodiiany: bibliohrafichniy dovidnyk, comp. by Leonid Ushkalov, Serhii Vakulenko, Alla Yevtushenko. Kharkiv: Akta, 2002.

Dziuba, Olena. *Pryvatne zhyttia kozatskoi starshyny XVIII st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny)*. Kyiv: IIU NANU, 2012.

Iakov Voronkovskiy (1726–1774). Istoriia Sofiiskoi kafedry, monastyriv, Kyivskoi Akademii ta biohrafii Kyivskykh mytropolytiv, comp. by V. I. Ulianovskiy. Kyiv: Vydavnychi dim «ArtEk» 2021.

Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, f. 1, spr. 57480.

Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, f. 160, spr. 172.

I. S. r. z. k. «Otryvki iz zapisok o starce Grigorie Skovorode.» In *Utrennyaya zvezda*. 1: 67–92. Har'kov, 1833 [1834].

Kyievo-Mohylianska Akademiia kin. XVII — poch. XIX st.: povsiakdenna istoriia. Zbirnyk dokumentiv, comp. by O. F. Zadorozhna, T. L. Kuzyk, Z. I. Khyzhniak, M. V. Yaremenko. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2005.

Lazarevskij, Aleksandr, comp. «Suliminskij famil'nyj arhiv.» *Kievskaya starina* 11 (1882): 292–327.

Makhnovets, Leonid. *Hryhorii Skovoroda. Biohrafiiia*. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 1972.

Masliichuk, Volodymyr. «Dytyna na Livoberezhnii i Slobidskii Ukraini v druhii polovyni XVIII st. (do postavy pyttannia).» *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva* 12 (2006): 11–32.

Masliichuk, Volodymyr. *Nepovnlitni zlochyntsi v Kharkivskomu namisnytstvi (1780–1796 rr.)*. Kharkiv: Kharkivskiy pryvatnyi muzei miskoi sadyby 2011.

Petrov, Nikolaj. «K biografii ukrainskogo filosofa Grigoriya Savicha Skovorody.» *Kievskaya starina* 4 (1903): 10–18.

Petrov, Nikolaj. «Pervyj (malorossijskij period zhizni i nauchno-filosofskogo razvitiya Grigoriya Savicha Skovorody.» *Trudy KDA* 12 (1902): 588–618.

Popovych, Myroslav. «Skovoroda Hryhorii Savych.» In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. 9: 607–609. Kyiv: Naukova dumka, 2012.

Prokopovych, Feofan. *Filosofski tvory v trokh tomakh*, comp. by M. D. Rohovych, V. M. Nichyk, transl. from Latin by Yu. F. Mushak and others. Vol. 1. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 1979.

Serdiuk, Ihor. *Malenkyi doroslyi: Dytyna y dytynstvo v Hetmanshchyni XVIII st.* Kyiv: K.I.S., 2018.

Skovoroda, Hryhorii. *Povna akademichna zbirka tvoriv*, ed. by prof. Leonid Ushkalov. Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan; Vydavnytstvo KIUS, 2011.

Sumcov, Nikolaj, comp. «Zhitie Skovorody, opisannoe drugom ego, M. I. Kovalenskim.» *Kievskaya starina* 9 (1886): 103–150.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 144, spr. 86.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 1014, spr. 16.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 1020, spr. 1793.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 51, op. 3, spr. 8514.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 51, op. 3, spr. 19343.

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 59, op. 1, spr. 860.

Ushkalov, Leonid. *Lovytva nevlovymoho ptakha: zhyttia Hryhoriia Skovorody*. Kyiv: Dukh i Litera, 2017.

Yaremenko, Maksym. «Akademiky» ta Akademiia. *Sotsialna istoriia osvity y osvichenosti v Ukraini XVIII st.* Kharkiv: Akta, 2014.

Yaremenko, Maksym. «Dzherelnyi potentsial “vidomosti” pro studentiv Kyievo-Mohylianskoï akademii.» *ZNTSh CCLX*, book 1 (2010): 57–73.

Yaremenko, Maksym. *Kyivske chernetstvo XVIII st.* Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007.

Yaremenko, Maksym. *Pered vyklykamy unifikatsii ta dystsyplinuvannia: Kyivska pravoslavna mytropoliia u XVIII stolitti*. Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2017.

Abstract

Reliable, Possible, and Improbable About Student Years of Hryhorii Skovoroda

To this day the biography of young man Hryhorii Skovoroda is mostly a set of assumptions and conjectures than history about his life based on more or less authentic facts. Even the year of the philosopher's birth is not as obvious as it is commonly supposed. Excessive trust in the specific work of Mykhailo Kovalynskyi about Skovoroda attempts to adjust those up to thinker's time sources to much later information of Kovalynskyi's work harm the critical study of Hryhoriy Savych's biography. In this article on the basis of both well-known and new facts the established historiographical statements about the time of Skovoroda's birth and education are revised or questioned. He could not start his studies at the Kyiv-Mohyla Academy before 1738/39 and completed them, most

likely, no later than January 1750. It seems the gap in Hryhorii's studying because of his singing in the court chapel lasted longer than scholars assumed before.

Keywords: Hryhorii Skovoroda, Vasyl Skovoroda, Mykhailo Kovalynskyi, Kyiv-Mohyla Academy.